

KAJIAN FILOLOGI SĀHĀ KAWRUH SASMITĀ WONTĒN ING LAYANG SASMITĀ TITIKĀ

Siti Sawilah
12205241060

Sarining Panalitèn

Panalitèn mēnikā ngēwrat nēm warni ancasing panalitèn. Ancasing panalitèn mēnikā kanggé: (1) ngandharakēn *deskripsi naskah sĀhĀ teks Layang Sasmitā Titikā (LST)*, (2) ndamēl *transkripsi teks LST*, (3) ndamēl *transliterasi teks LST*, (4) ndamēl *suntingan teks LST*, (5) ndamēl *terjemahan teks LST*, sĀhĀ (6) ngandharakēn isining *teks LST* sarĀnĀ karēmbag kawruh sasmitanipun.

Panalitèn mēnikā ngginakakēn *metode panalitèn filologi modern sĀhĀ metode panalitèn deskriptif*. *Metode panalitèn filologi modern* kaginakakēn kanggé naliti *naskah* kanthi irah-irahan *Layang Sasmitā Titikā*. Wondéné *metode panalitèn deskriptif* kaginakakēn kanggé nggambarakēn *teks LST* kanthi *objektif*. *Sumber data* panalitèn mēnikā *teks LST koleksi-nipun Perpustakaan Museum Dewantara Kirti Griya*. Caranipun ngēmpalakēn *data* ngginakakēn lampahing panalitèn *filologi*, inggih mēnikā *deskripsi naskah sĀhĀ teks, transkripsi teks, transliterasi teks, suntingan teks* kanthi ndamēl *aparatur kritik, terjemahan teks, kalajēngakēn analisis* isi ingkang gayut kaliyan kawruh sasmitā. CĀrĀ pangrembaging isi inggih mēnikā kanthi ngginakakēn cĀrĀ *analisis deskriptif*. *Validitas* ingkang kaginakakēn inggih mēnikā *validitas semantik*, amargi *data-nipun* awujud tētēmbungan sĀhĀ ukĀrĀ. *Reliabilitas* ingkang kaginakakēn inggih mēnikā *reliabilitas intrarater sĀhĀ interrater*.

Asiling panalitèn mēnikā ngandharakēn nēm bab. Inggih sapisan, kawontēnaning *naskah LST* taksih saé, sĕratanipun cĕthĀ sĀhĀ gampang dipunwaos. Kaping kalih, asiling *transkripsi diplomatik* kadamēl alih tulis kanthi aksĀrĀ ingkang sami kaliyan aksĀrĀ *teks-ipun*, inggih mēnikā aksĀrĀ JĀwĀ kathahipun 14 kĀcĀ. Kaping tigĀ, asiling *transliterasi standar* ingkang dipungarap kanthi ngĕwahi sĕratan aksĀrĀ JĀwĀ dhatĕng aksĀrĀ Latin adhĕdhasar *ejaan* ingkang lumampah. Kaping sakawan, asiling *suntingan standar* manggihakēn 4 tĕmbung ingkang dipun-*sunting*, déné sadĀyĀ ĕwah-ĕwahanipun kaandharakēn wontĕn ing *aparatur kritik*. Kaping gangsal, asiling *terjemahan* manggihakēn 6 tĕmbung ingkang kasĕrat ing cathĕtan *terjemahan*. Kaping ĕnĕm, pangrĕmbaging kawruh sasmitā ngandharakēn wontĕn 10 prakawis, inggih mēnikā: (1) sasmitā badhé manggihakēn raos bingah, (2) sasmitā badhé manggihakēn raos sĕdhih, (3) sasmitā badhé kadumugĕn sĕdyanipun, (4) sasmitā badhé botĕn kadumugĕn sĕdyanipun, (5) sasmitā badhé manggihakēn kabagyan, (6) sasmitā badhé manggihakēn kasisahan, (7) sasmitā badhé manggihakēn kabĕgjan, (8) sasmitā badhé nĕmahī cilĀkĀ, (9) sasmitā tiyang ingkang panjang yuswanipun, sĀhĀ (10) sasmitā tiyang ingkang cĕkak yuswanipun.

Pamijining tĕmbung: *kajian filologi, kawruh sasmitā, Layang Sasmitā Titikā*.

Abstract

This research contains six research purposes. The purposes of this research are about to: (1) explain the description of manuscript and *Layang Sasmitå Titikå* (*LST*) text, (2) makes a transcription of *LST* text, (3) makes a transliteration of *LST* text, (4) makes an editing of *LST* text, (5) makes a translation of *LST* text, and (6) explains content analysis of *LST* text with analytical science of sign.

This research uses modern philological research methods and descriptive research methods. The modern philological research method used to research the text is entitled *Layang Sasmitå Titikå*. While the descriptive method used to describe *LST* text objectively. The Source of the research data is the collection of Dewantara Kirti Griya Museum Library. The method in collecting data using the steps of filological research are description of the manuscript and text, transcription text, transliteration text, text editing by making apparatus of criticism, translation text, then content analysis that related to science of sign. This data is then analyzed using the descriptive analysis method. This research is using semantic validity, because this data about words and sentences. This research is using intrarater and interrater reliability.

The results of this research described in six chapters. First, the *LST* manuscript is in a good condition, the writing is clear and easily to read. Second, the diplomatic transcription was copied from Javanese script into the same script which totals 14 pages. Third, the standard transliteration changed the Javanese script into Latin script according to basic spelling. Fourth, the standard editing found 4 edited words, while all that changed were described into apparatus criticism. Fifth, there are six words written of the translation results in the translation notes. Sixth, the contents of the text explains the 10 chapters, there are (1) the sign of becoming comfortable, (2) the sign of becoming uncomfortable, (3) the sign that they can achieve their wish, (4) the sign that they can't achieve their wish, (5) the sign of becoming happy, (6) the sign of becoming sad, (7) the sign of finding luck, (8) the sign of finding misfortune, (9) the sign of long life, (10) the sign of short life.

Keywords: philology study, the science of sign, *Layang Sasmitå Titikå*

A. PURWAKA

Filologi minangka ngèlmi ingkang dipunginakakên kanggé sarâna naliti *naskah-naskah* kinâ ingkang gayut kaliyan bab bâsa, kasusastran, sâha kabudayan. *Naskah* kinâ ingkang dipundadosakên *sumber data* panalitèn inggih *naskah Layang Sasmitâ Titikâ (LST)* ingkang dados *koleksi-nipun Perpustakaan Museum Dewantara Kirti Griya Yogyakarta*. Pawadanipun dipunpilih *naskah LST* inggih mênika *naskah LST* dèrèng naté dipuntaliti sâha *teks*-ipun ngêwrat bab piwulang ingkang kaandharaken lumantar sasmitâ, pramilâ isining *teks LST* kaangkah sagêd murakabi tumrap pagêsanging manungsa.

Panalitèn ingkang trêp kaginakakên kanggé naliti *naskah LST* inggih panalitèn *filologi*. Prakawis mênika amargi *sumber data-nipun arupi naskah sâha teks*. Wodéné lampahing panalitèn *filologi* inggih mênika *inventarisasi naskah, deskripsi naskah sâha teks, transkripsi teks, transliterasi teks, suntingan teks, terjemahan teks, sâha analisis isining teks LST*.

B. Gêgaran Teori Pangrêtosan Filologi

Filologi mênika asalipun saking bâsa Yunani inggih mênika têngbung 'philos' ingkang têngêsipun 'trêsna' sâha têngbung 'logos' ingkang têngêsipun 'têngbung'. Kanthi *etimologis, filologi* dipuntêngêsi rêmên sâha trêsnâ kaliyan têngbung (Sudiby, 2007: 107). Miturut Mulyani (2009b: 1) *filologi* inggih mênika satunggaling ngèlmi ingkang gayut kaliyan wohing karya sastrâ magêpokan kaliyan bab bâsa, kasusastran, sâha kabudayan.

Wodéné *studi filologi* miturut Saputra (2013: 79) inggih mênika *studi* ingkang kaginakakên kanggé sarâna nyinaoni kabudayan jaman rumiyin lumantar *naskah sâha teks*. Saking pangrêtosan-pangrêtosan mênika, sagêd dipunpêndhêt dudutanipun, bilih *filologi* minangka satunggaling ngèlmi kanggé sarâna nyinaoni *naskah sâha teks* kinâ magêpokan kaliyan bab bâsa, kasusastran, sâha kabudayan satunggaling masarakat.

Aliran Filologi

Aliran filologi kapérang dados kalih, inggih mênika *aliran filologi tradisional sâha aliran filologi modern*. Ancasipun *aliran filologi tradisional* inggih mênika kanggé mangrêtosni wujud aslinipun *teks* ingkang dipuntaliti sâha madosi *teks* ingkang cêlak utawi langkung cêlak kaliyan *teks* aslinipun. Wodéné *aliran filologi modern* ancasing inggih mênika mangrêtosni isining *naskah, nafsir-akên, sâha nglêrêsakên pérangan* ingkang dipunanggêp klentu panyêratipun mangrêtosni isining *naskah, nafsir-akên, sâha nglêrêsakên pérangan* ingkang dipunanggêp klentu panyêratipun (Baroroh-Baried, 1985: 2-3; Ekowati, 2015: 18). Kajumbuhakên kaliyan ancasing panalitèn mênika, *aliran filologi* ingkang kaginakakên inggih *aliran filologi modern*.

Objek Filologi

Objek panalitèn wontên ing ngèlmi *filologi* inggih mênika *naskah sâha teks*. Salajêngipun, *naskah sâha teks* minangka *objek* panalitèn *filologi* kaandharakên kados ing ngandhap mênika.

1. *Naskah*

Naskah Jawi inggih mênikå anggitan ingkang sinêrat tangan, ingkang taksih asli mênåpå déné salinanipun, sårå dipunandharakên mawi bâså Jawi (Mulyani, 2009a: 3). Wondéné *naskah LST* ingkang dados *objek* panalitèn mênikå ngginakakên bâså Jawi Énggal. Fathurahman (2015: 6) ugi ngandharakên bilih *naskah* kalêbêt salah satunggal wujud asiling budåyå ingkang *teks*-ipun ngéngingi manékå warni panggalihing manungså, kawruh, sêjarah, *adat istiadat*, sårå tumindak ing masarakat jaman rumiyin. *Naskah* minångkå *objek* panalitèn *filologi* ingkang *konkrit*. Têgêsipun, nêdahakên satunggaling barang ingkang nyåtå, ingkang sagêd dipuntingali, ugi dipuncêpêng (Baroroh-Baried, 1985: 4). Saking andharan-andharan mênikå sagêd kadudut pangrêtosanipun, bilih *naskah*, mliginipun *naskah* Jawi inggih mênikå karyå sastrå anggitanipun pujånggå Jawi ing jaman rumiyin, ingkang kasêrat tangan mênåpå déné dipuncithak.

2. *Teks*

Teks inggih mênikå sêsêrêpan ingkang wontên ing salêbêting *naskah* (Istanti, 2010: 14). Saputra (2013: 5-6) ugi ngandharakên pangrêtosaning *teks*, inggih mênikå isining *naskah* ingkang dipunandharakên mawi bâså utawi tåndhå ingkang jumbuh kaliyan jinis *wacana*-nipun. Saking andharan mênikå sagêd dipundamêl dudutanipun, bilih *teks* inggih mênikå isining *naskah* ingkang ngêwrat sêsêrêpan jumbuh kaliyan jinisipun, ingkang kaandharakên mawi aksårå, tåndhå, sårå bâså.

Lampahing Panalitèn *Filologi*

Gayut kaliyan péranganing *teori* ing panalitèn mênikå, panalitèn *filologi* dipuntindakakên kanthi paugêran tartamtu ingkang dipunwastani lampahing panalitèn *filologi*. Lampahing panalitèn mênikå kapérang dados ênêm bab, inggih mênikå: (1) *deskripsi naskah sårå teks*, (2) *transkripsi*, (3) *transliterasi*, (4) *suntingan*, (5) *terjemahan teks*, sårå (6) pangrêmbaging isi kanthi ngandharakên kawruh sasmitå ing salêbêting *teks LST*.

Kawruh Sasmitå

1. Pangrêtosan Sasmitå

Têmbung sasmitå têtêgêsipun ‘ngalamat, pratåndhå’ (Poerwadarminta, 1939: 195). Miturut Zoetmoelder (2000: 1111) sasmitå têtêgêsipun ‘mêsêm, kemilau, tåndhå ingkang botên dipunandharakên kanthi langsung, *isyarat*’. Pangrêtosan mênikå manawi kajumbuhakên kaliyan isining *teks LST*, têtêmbung ‘sasmitå’ têtêgêsipun ngalamat utawi pasêmôn. Ngalamat inggih mênikå tåndhå badhé kadadosan satunggaling lèlampahan tumrapping manungså (Endraswara, 2010: 69).

2. Sasmitå Lungit

Sasmitå lungit inggih mênikå pralambang ingkang winados. Pralambangipun sasmitå lungit kêtêdah dipunjlimêti kanggé madosi maknanipun. Ngalamat utawi tåndå-tåndå sagêd kagolongakên wontên ing sasmitå lungit. Prakawis mênikå amargi ngalamat arupi tåndhå gaib ingkang alus, namung tiyang ingkang pitados tumrap tåndhå ingkang sagêd paham (Endraswara, 2010:68-69). Sasmitå-sasmitå ing salêbêting *teks LST* kalêbêt

wontên ing sasmitå lungit amargi tandhanipun namung sagêd dipunpahami kaliyan tiyang ingkang pitados tumrap sasmitå.

3. Jinising Sasmitå

Sabên sasmitå têtunipun sinartan titikan-titikan tartamtu. Endraswara (2010: 69) ngandharakên bilih ngalamat sagêd arupi kêdhêring manah. Sasmitå sagêd ugi arupi swantên ‘nging’ wontên ing talingan, kêdut, sårå supênå. Andharan mênikå jumbuh kaliyan isining *teks Sêrat Sasmitå Warni-warni* (Yayasan Sastra Lestari, 2004) ingkang ngandharakên manékå warni jinising sasmitå, inggih mênikå sasmitaning supênå, sasmitå badhé kadadosan lindhu, sasmitaning grahånå, sasmitaning kéwan, sårå kêdutan. Wondéné jinising sasmitå ingkang kawrat wontên ing *naskah LST* botên sami kaliyan jinis-jinis sasmitå ingkang kaandharakên ing nginggil. Jinising sasmitå ingkang kaandharakên wontên ing *teks LST* inggih mênikå: (1) sasmitå badhé manggihakên raos bingah sårå raos sêdhih katitik saking raosing badan; (2) sasmitå badhé kadumugèn utawi botên kadumugèn sêdyanipun katitik saking wontêning lèlampahan; (3) sasmitå badhé manggihakên kabagyan utawi kasisahan katitik saking kacongahing budi utawi raosing pancådriyå; (4) sasmitå badhé manggihakên kabêgjan utawi kacilakan katitik saking woworanipun; (5) sasmitå tiyang ingkang panjang utawi cêkak yuswanipun katitik saking rowå utawi mringkusing kêkajêngan.

Panalitèn ingkang Jumbuh

Panalitèn ingkang jumbuh kaliyan panalitèn *LST* inggih mênikå panalitèn kanthi irah-irahan “*Tinjauan Filologi dan Isi Sêrat Primbon*” déning Yulianti (2012). Panalitèn ingkang jumbuh sanèsipun inggih mênikå panalitèn ingkang

katindakakên déning Hidayah (2013) kanthi irah-irahan “*Kajian Filologi dan Sasmitå dalam Sêrat Sasmitåråså*”.

Prakawis ingkang jumbuh inggih mênikå *objek* panalitèn ingkang kaginakakên, ingkang arupi *naskah sårå teks*. Awit saking mênikå, *metode* panalitèn sårå *teori* ingkang gayut kaliyan lampahing panalitèn ugi wontên jumbuhipun.

C. CÅRÅ PANALITÈN

Lampahing Panalitèn

Lampahing panalitèn ingkang dipunginakakên inggih mênikå lampahing panalitèn *deskriptif sårå filologi modern*. Ancasing *metode deskriptif* ingkang dipuncakakên ing panalitèn mênikå inggih ndamêl gambaran utawi andharan ngéngingi kawontênan *naskah sårå isining teks LST* ingkang gayut kaliyan kawruh sasmitå. Wondéné *metode filologi modern* mênikå gayut kaliyan lampahing panalitèn *filologi* ing antawisipun, *deskripsi naskah sårå teks, transkripsi, transliterasi, suntingan, terjemahan, sårå pangrêmbaging isi (analisis isi)* ingkang gayut kaliyan kawruh sasmitå.

Sumber Data Panalitèn

Sumber data ing panalitèn mênikå *naskah sårå teks LST* ingkang dipunriptå ing warså 1858 taun Jawi kanthi sêngkalan “*Mangèsthi Wigati Murtining Gêsang*”. *Naskah LST* kacithak sårå kawêdalakên déning De Bliksem ing warså 1927. *Teks LST* sinêrat mawi bâså Jawi Énggal kanthi undhå-usuk ngoko.

Caranipun Ngêmpalakên Data

Garapaning panalitèn kanggé ngêmpalakên *data* dipunginakakên lampahing panalitèn *filologi*. Lampahing panalitèn *filologi* ingkang katindakakên dipunandharakên ing ngandhap mênikå.

1. *Deskripsi Naskah sâhå Teks*

Deskripsi naskah sâhå teks dipundamêl kanthi ancas ngandharakên kadospundi mênggah kawontênanipun *naskah sâhå teks* ingkang dipuntaliti. Asiling *deskripsi naskah sâhå teks LST* dipunwujudakên kanthi kêrtu asiling *deskripsi naskah sâhå teks*.

2. *Transkripsi*

Transkripsi ingkang kaginakakên wontên ing panalitèn *LST* inggih mênikå *transkripsi diplomatik*. *Transkripsi diplomatik* katindakakên kanthi ndamêl alih tulis *teks* mawi aksårå ingkang sami, inggih mênikå aksårå Jåwå. Ancasipun dipundamêl *transkripsi diplomatik* inggih mênikå minångkå pangudi kanggé nglêstantunakên *teks LST*.

3. *Transliterasi*

Metode transliterasi ingkang dipunginakakên inggih mênikå *metode transliterasi standar*. *Transliterasi standar* katindakakên kanthi ngêwahi aksårå *teks* ingkang kasêrat kanthi aksårå Jåwå dhatêng aksårå Latin, kajumbuhakên kaliyan *EYD* ingkang lumampah sâhå tåtå panyêrating aksårå Jåwå. Ancasipun kadamêl *transliterasi* inggih mênikå kanggé nggampilakên lampahing panalitèn salajêngipun.

4. *Suntingan Teks kanthi Ndamêl Aparat Kritik*

Suntingan ingkang dipunginakakên inggih mênikå *metode standar*. *Suntingan* katindakakên kanthi nglêrésakên sêratan-sêratan ingkang klèntu sâhå *ketidakajegan* ingkang kapanggihakên ing salebeting *teks*. *Standarisasi suntingan teks* ingkang

dipuntindakakên adhêdhasar *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Têmbung-têmbung ingkang dipun-sunting salajêngipun dipunsêrat wontên kêrtu *data aparat kritik*.

5. *Terjemahan*

Panalitèn mênikå ngginakakên *metode* alih bâså kanthi *harfiah, isi sâhå bebas*. Ingkang sapisan *metode* ingkang dipunginakakên inggih mênikå *terjemahan harfiah*. Manawi botên sagêd dipundamêl *terjemahan* ingkang trêp pramilå dipunginakakên *metode terjemahan isi*. Salajêngipun, manawi taksih dèrèng sagêd dipundamêl *terjemahan* ingkang trêp, dipunginakakên *metode terjemahan bebas* kanthi dipunjumbuhakên kaliyan *konteks-ipun*.

6. *Analisis Isi*

Analisis isi katindakakên kanthi njlimêti isining *teks LST*. Prakawis mênikå katindakakên kanggé madosi kawruh-kawruh sasmitå ingkang kawrat ing salêbêting *teks LST*. Kawruh-kawruh sasmitå ingkang dipunpanggihakên salajêngipun dipunsêrat wontên kêrtu *data* kawruh sasmitå sâhå dipundamêl andharanipun kanthi cârå *deskriptif*.

Instrumen Panalitèn

Instrumen panalitèn ingkang kaginakakên ing panalitèn mênikå inggih awujud kêrtu *data*. Kêrtu *data* kaginakakên kanggé nyêrat *data-data* ingkang kapanggihakên anggènipun ndamêl *deskripsi naskah sâhå teks, transliterasi teks, suntingan teks, terjemahan teks* sâhå pangrêmbaging kawruh sasmitå.

Teknik Analisis Data

Teknik analisis data ingkang kaginakakên inggih mênikå *analisis*

deskriptif. Analisis deskriptif dipuntindakakên kanthi carâ ngandharakên kawruh sasmitâ ingkang dipunpanggihakên wontên ing salêbêting *teks LST* kanthi menâpâ wontênipun. *Analisis deskripsi* ingkang katindakakên wontên ing panalitèn mênikâ kapérang dados sakawan, inggih mênikâ kanthi carâ *reduksi data, klasifikasi data, display data, sâhâ penafsiran data* (Kaelan, 2005: 68-71).

Validitas sâhâ Reliabilitas

Keabsahan data ing salêbêting panalitèn ngginakakên têtimbangan *validitas sâhâ reliabilitas*. *Validitas* ingkang dipunginakakên inggih mênikâ *validitas semantik*. Wondéné *Reliabilitas* ingkang dipunginakakên inggih mênikâ *reliabilitas intrarater* sâhâ *reliabilitas interrater*.

D. Asiling Panalitèn sâhâ Pangrêmbagipun

Deskripsi Naskah sâhâ Teks

Kawontênaning *naskah* taksih karimat kanthi saé, kacanipun ugi taksih jangkêp sâhâ urut. *Naskah* dipunjilid mawi bêngang warni pêthak. Kawontênan jilidanipun ugi taksih saé, botên wontên kâcâ ingkang uwal saking jilidanipun. Sapérangan dlancangipun sampun bolong alit-alit amargi dipunpangan rêngêt. Sinaosâ makatên, sêrataning *teks* taksih saé, cêthâ, sâhâ gampang dipunwaos. Cacahing kâcâ *naskah* ingkang dipuntaliti wontên 14 kâcâ. *Naskah LST* rampung dipunanggit wontên ing taun 1858 taun Jawi utawi 1927 taun Masèhi. Salajêngipun, kacithak sâhâ

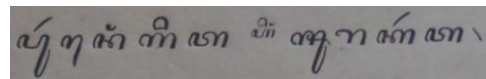
kawêdalakên déning Dé Bliksem wontên ing Solo (Surakarta).

Teks LST kasêrat mawi aksârâ Jâwâ cithak kanthi dhapukan gancaran. Basanipun *teks* inggih bâsâ Jawi gagrag Énggal kanthi undhâ-usuk ngoko. *Teks LST* kalêbêt wontên ing jinis *teks* piwulang.

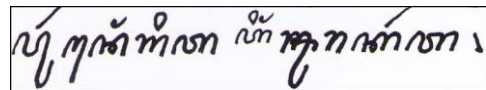
Transkripsi

Transkripsi inggih mênikâ ndamêl alih tulis sêrataning *teks LST* kanthi aksârâ ingkang sami, inggih mênikâ aksârâ Jâwâ. *Transkripsi teks LST* ngginakakên *metode diplomatik*. *Transkripsi* katindakakên amargi *naskah LST* ingkang dados *objek* panalitèn awujud *naskah* cithak. Wondéné tuladhâ asiling *transkripsi diplomatik* tumrap *teks LST* kados ing ngandhap mênikâ.

Teks LST

Asiling Transkripsi Teks LST

Transliterasi sâhâ Suntingan Teks LST

Metode transliterasi ingkang dipunginakakên wontên ing panalitèn mênikâ inggih *transliterasi standar*. *Transliterasi standar* katindakakên kanthi ngêwahi aksârâ *teks LST* ingkang ngginakakên aksârâ Jâwâ dhatêng aksârâ Latin adhêdhasar *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* (Balai Bahasa Yogyakarta, 2006) sâhâ tâtâ panyêrating aksârâ Jâwâ.

Salajêngipun, *metode suntingan* ingkang dipunginakakên inggih

mênikå *metode standar* inggih mênikå têtêmbungan ingkang kirang trêp panyêratipun kalêrêsakên adhêdhasar *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939) sâhå *ejaan* bâså Jawi. Ananging, têtêmbungan ingkang dados ciri *khas*-ipun *teks* têtêp kasêrat mênåpå wontênipun.

Wontên ing panalitèn mênikå, anggènipun nindakakên *suntingan teks* ngginakakên tåndhå-tåndhå tartamtu kanggé nêdahakên éwah-éwahan utawi *suntingan teks* ingkang dipundamêl. Wondéné tåndhå-tåndhå ingkang kaginakakên kaandharakên kados makatên.

- 1) Tåndhå <...> dipunginakakên kanggé tåndhå nggantos aksårå, wandå, utawi têmbung.
- 2) Tåndhå (...) dipunginakakên kanggé nêdahakên bilih wontên tambahan aksårå, wandå, utawi têmbung.
- 3) Tåndhå {...} dipunginakakên kanggé nêdahakên bilih wontên aksårå, wandå, utawi têmbung ingkang dipunkirangi.
- 4) Anggènipun nyêrat nomêr ing sabên *aparât kritik* ngginakakên ångkå Arab ingkang kasêrat mawi aksårå Latin, tulådhånipun (...¹, ...², ...³, ...⁴) lan salajêngipun.

Asiling *transliterasi standar* sâhå *suntingan standar* tumrap *teks LST* kasêrat kanthi wujud *tabel*. Anggènipun nindakakên *suntingan standar* manggihakên 4 têmbung ingkang kêdah dipun-*sunting*. Wondéné tulådhå asiling *transliterasi* sâhå *suntingan* kados ing ngandhap mênikå.

Tabel 1: Asiling Transliterasi sâhå Suntingan Teks LST

Asiling Transliterasi
Kang mangkono nêlakaké bakal

<p>kadadian, wêkasan kang dimantoké iyå dadi mbangun turut, nggoné bêbojoan pådihå asih atut runtut, têmah biså nurunaké anak putu bêbranahan, rijêkiné¹ tansah sêmpulur ora kêdhat, nganti kakèn-kakèn ninèn-ninèn.</p>
--

Asiling Suntingan

<p>Kang mangkono nêlakaké bakal kadadian, wêkasan kang dimantoké iyå dadi mbangun turut, nggoné bêbojoan pådihå asih atut runtut, têmah biså nurunaké anak putu bêbranahan, r<ê>jêkiné¹ tansah sêmpulur ora kêdhat, nganti kakèn-kakèn ninèn-ninèn.</p>

Salajêngipun, *teks* ingkang dipun-*sunting* kaandharakên wontên ing *aparât kritik*. *Aparât kritik* dipundamêl minångkå wujud tanggêl jawab *ilmiah* tumrap *teks LST*. Wondéné tulådhå pangrêmbagipun têmbung ingkang dipun-*sunting* kaandharakên ing ngandhap mênikå.

1) R<ê>jêkiné (kåcå 5, larik 9)

Têmbung *rijêkiné* botên kapanggihakên wontên ing *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939). Adhêdhasar *konteks* ukaranipun, aksårå *i* kêdah dipungantos aksårå *ê*, satêmah dados têmbung *rêjêkiné* ingkang têngsipun ‘samukawis ingkang dipunprêlokakên kanggé gêsang’ (Poerwadarminta, 1939: 525).

Terjemahan sâhå Cathêtan Terjemahan Teks LST

1. Asiling Terjemahan Teks LST

Terjemahan teks LST katindakakên kanthi ndamêl alih bâså saking bâså Jawi dhatêng bâså

Indonesia. Panalitèn mênikå ngêcakakên *metode terjemahan harfiah, terjemahan isi, sâhå terjemahan bebas*. Wontèn ing panalitèn mênikå, absahing *terjemahan* adhêdhasar *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939) sâhå *Bausastra Jawa-Indonesia Jilid I-II* (Prawiroatmodjo, 1981). Wondéné tulâdhå asiling *terjemahan* kasêrat kanthi wujud *tabel* kados ing ngandhap mênikå.

Tabel 2: Asiling Terjemahan Teks LST

Teks LST Sasampunipun Dipun-sunting
Kang mangkono nélakaké bakal kadadian, wêkasan kang dimantoké iyå dadi mbangun turut, nggoné bêbojoan pådha asih atut-runtut, têmah biså nurunaké

Lajêngipun *tabel*

Teks LST Sasampunipun Dipun-sunting
anak putu bêbranahan, rêjêkiné tansah sêmpulur ora kêdhat, nganti kakèn-kakèn ninèn-ninèn.
Terjemahan Teks LST
<i>Hal itu menandakan akan kejadian, akhirnya yang dinikahkan menjadi orang yang penurut, dalam berumah tangga saling sayang dan rukun, sehingga dapat menurunkan anak cucu yang banyak, rezekinya selalu lancar tidak ada putus-putusnya, sampai kakek-kakek nenek-nenek.</i>

2. Cathêtan Terjemahan Teks LST

Cathêtan *terjemahan* kadamêl minångkå wujud *pertanggung*

jawaban saking asiling ndamêl *terjemahan teks LST*. Ancasipun inggih mênikå nggampilakên anggènipun nêgêsi têmbung-têmbung ingkang angèl dipun-*terjemah*-akên. Têmbung ingkang kasêrat ing cathêtan *terjemahan* wontèn ênêm, inggih mênikå cândrà sangkâlå, mangèsthi wigati murtining gêsang, nêptu, pêtung, othak-athik dibêthot angèl, sâhå thik pril.

Pangrêmbaging Kawruh Sasmitå ing salêbêting *Layang Sasmitå Titikå*

Kawruh sasmitå ing salêbêting *Layang Sasmitå Titikå* ngandharakên pralambang satunggaling prakawis, gayut kaliyan pagêsanganipun manungså ingkang watakipun saé utawi awon kanthi titikan tartamtu. Sasmitå-sasmitå mênikå sajatosipun minångkå piwulang tumrap manungså kanggé nggayuh kasampurnaning gêsang gayut kaliyan dhiri pribadinipun sâhå pasrawungan ing madyaning masarakat. Wondéné tulâdhå kawruh sasmitå ingkang wontèn ing salêbêting *teks LST* kaandharakên kados ing ngandhap mênikå.

1. Sasmitå Badhé Manggihakên Raos Sêdhîh

Botên namung raos bingah kémawon, raos sêdhîh ugi wontèn sasmitanipun. Kanthi mangrêtosî sasmitanipun, raos sêdhîh sagêd dipunsingkiri supados botên kapanggihakên. Sasmitanipun raos sêdhîh ugi katitik saking raosipun badan. Ing salêbêting *teks LST* kaandharakên kados makatên.

Manawá rasaning awak abot, aras-arasên, ngaléntroh mung tansah turu baé, sartá tansah laranên. Iku aran awak ora kapénak. Kang mangkono dadi ngalamat bakal nêmu sêdhih (kâcâ 3, *paragraf 3*).

Terjemahan

Jika badan terasa berat, malas, lemas, selalu ingin tidur, serta selalu terasa sakit, itu artinya badan tidak sehat. Hal itu menjadi pertanda akan mendapat kesedihan.

Indikator mênikâ ngandharakên manawi manungsâ badhé nêmahiraos sêdhih dipuntandhani kanthi raosipun badan ingkang botên sakécâ, inggih mênikâ raosipun badan awrat, aras-arasên, tansah kapéngin néndrâ, sâhâ tansah nandhang sêsakiting badan. Têgêsipun badan ingkang awrat mênikâ, manawi kanggé tandang damêl raosipun badan botên kaconggah nindakakên padamêlan. Wondéné aras-arasên inggih mênikâ raosipun badan kêsêl sangêt, botên kêrkat tumandang mênâpâ kémawon (Poerwadarminta, 1939: 18). Prakawis mênikâ jumbuh kaliyan mênâpâ ingkang kaandharakên déning Harisenjaya (1993: 13), manawi ngraosakên aras-arasên sasampunipun wungu ing wayah énjing, sâhâ ngantuk ing wayah siyang nalikâ nandangi padamêlan, nêdahakên bilih badanipun botên saras.

Adhêdhasar *teks LST* ingkang kasêrat ing nginggil, sagêd dipundamêl dudutan bilih manawi badan botên saras, mratandhani

badhé nêmahiraos sêdhih. Prakawis mênikâ amargi manawi badan botên saras, pakaryan ingkang dados jêjibahanipun botên sagêd katindakakên. Salajêngipun, sadâyâ pakaryan mênikâ têtunipun badhé numpuk-numpuk satêmah ndadosakên ribêding panggalih, amargi botên sagêd karampungakên kanthi titi wanci ingkang pas. Kajawi saking mênikâ, kanggé ngicali sêsakiting badan ugi mbêtahakên wêkdal sâhâ wragad ingkang linuwih.

Sinaosâ makatên, sadâyâ prakawis ingkang kasêrat ing nginggil sagêd dipunsingkiri kanthi tansah njagi kasarasaning badan. Wontên ing salêbêting *teks LST* ugi kaandharakên kadospundi mênggah caranipun nyingkiri supados botên nêmahiraos sêdhih. *Indikator*-ipun kaandharakên kados makatên.

Mulané manawá krâsâ ora kapénak sathithik baé, prayogâ nuli kasirnaknâ sarânâ têtâmbâ, âjâ nganti kabanjur-banjur, awit lêlârâ iku manawá kaênêngaké, wataké sok angrêbdâ (kâcâ 4, *paragraf 3*).

Terjemahan

Oleh karena itu, jika terasa tidak enak sedikit saja, sebaiknya segera dihilangkan dengan berobat, jangan sampai berkelanjutan, karena penyakit itu jika didiamkan, biasanya sering menjadi-jadi.

Pêthikan ing nginggil ngandharakên bilih manawi badan karaos botên sakécâ sakêdhik kémawon, prayoginipun énggal

dipunjampèni, amargi manawi dipunkèndêlakên asring ndadosakên ngrêbdaning sêsakit mênikâ. Sakit sakêdhik kémawon botên parêng dipunsêpèlèkakên, amargi sagêd ndadosakên sêsakit ingkang langkung awrat. Sêsakit ingkang awrat mênikâ sagêd nuwuhakên raos sêdhah.

Tuladhanipun, manawi dhawah lajêng ndadosakên kulitipun suwèk, manawi botên énggal-énggal dipunrêsiki sâhâ dipunusadani, tatunipun sagêd *infeksi* utawi sagêd ndadosakên sêsakit ingkang dipunwastani *tetanus*. Tulâdhâ sanèsipun, manawi nandhang sakit bêtèr, prayogi énggal dipunusadani, utawi manawi prêlu dipunpriksakakên dhatêng dhoktêr. Sakit bêtèr manawi dipunkèndêlakên sagêd njalari *kejang-kejang* utawi sagêd langkung ndrawasi, amargi sakit bêtèr mênikâ sagêd dados tandhâ-tandhanipun sakit *demam berdarah* utawi sêsakit sanèsipun ingkang sagêd mbêbayani tumrap gêsanging manungsâ.

Kajawi saking mênikâ, wontên malih caranipun nyingkiri supados botên nêmahi raos sêdhah ingkang kaandharakên wontên ing salêbêting *teks LST*. Caranipun kaandharakên kados makatên.

Luwih manèh manâwâ arêp lélungan adoh, sadurungé mangkat, mêmalaning awak kudu dirêsiki dhisik, kang nganti bagas kuwarasan, âpâ urus-urus, âpâ adus kramas, âpâ kêthok-kêthok kuku, lan liya-liyané (kâcâ 4, *paragraf 3*).

Terjemahan

Terlebih lagi jika akan bepergian jauh, sebelum berangkat, penyakit badan harus disembuhkan dulu, sampai menjadi sehat, apakah dengan perawatan, mandi, keramas, memotong kuku, dan lain-lainnya.

Indikator wontên ing nginggil ngandharakên bilih kêdahipun njagi kasarasaning badan sadèrèngipun kakésahan, mliginipun manawi kakésahan dhatêng papan ingkang têbih. Anggènipun njagi badan tansah saras sagêd katindakakên kanthi ngicali sêsakiting badan, kanthi njampèni péranganing badan ingkang karaos sakit. Kajawi saking mênikâ, ugi kêdah njagi karêsikaning badan kanthi tansah siram énjing klawan sontên, kramas kanggé njagi karêsikaning rikmâ sâhâ ngêningakên panggali, ngêthoki kuku supados botên ndadosakên sêsakit ingkang kajalaran saking rêgêdan ing kuku, sâhâ njagi karêsikaning pérangan badan sanèsipun. Prakawis mênikâ dipunprêlokakên supados anggènipun kakésahan botên nêmahi pakêwêd ing margi utawi ing paran, ingkang ndadosakên raos sêdhah.

E. Panutup

Dudutan

1. Deskripsi Naskah sâhâ Teks LST

Sumber data ing panalitèn mênikâ inggih *naskah* kanthi irah-irahan *Layang Sasmitâ Titikâ* ingkang kasimpên wontên ing *Museum Dewantara Kirti Griya* Yogyakarta. Kawontênan *naskah LST* sâhâ sêratanipun taksih saé, kacanipun taksih jangkêp sâhâ urut. *Teks*-ipun sinêrat kanthi dhapukan

gancaran. *Teks LST* ngginakakên aksârâ Jâwâ cithak kanthi bâsâ Jawi Gagrag Énggal *ragam* ngoko. Adhêdhasar isining *teks, teks LST* kalêbêt wontên ing jinising *teks* piwulang.

2. *Transkripsi Teks*

Metode transkripsi ingkang kaginakakên inggih mênikâ *metode transkripsi diplomatik*. *Transkripsi* katindakakên kanthi ndamêl alih tulis sêrataning *teks LST* kanthi aksârâ ingkang sami, inggih mênikâ aksârâ Jâwâ. Cacahing kâcâ *naskah* ingkang dipundamêl *transkripsi*-nipun inggih mênikâ 14 kâcâ.

3. *Transliterasi sâhâ Suntingan Teks*

Panalitèn mênikâ ngginakakên *transliterasi standar*. Asiling *transliterasi* arupi éwah-éwahan aksaraning *teks LST* ingkang ngginakakên aksârâ Jâwâ dhatêng aksârâ Latin. Wondéné *metode suntingan* ingkang kaginakakên inggih mênikâ *metode suntingan standar*. Kapanggihakên sakawan tênggung ingkang dipun-*sunting*. Salajêngipun, éwah-éwahanipun kaandharakên wontên ing *aparatur kritik*.

4. *Terjemahan Teks*

Terjemahan kagarap kanthi ngêcakakên *metode terjemahan harfiah, terjemahan isi, sâhâ terjemahan bebas*. Absahing *terjemahan* ing panalitèn mênikâ adhêdhasar *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939) sâhâ *Bausastra Jawa-Indonesia Jilid I-II* (Prawiroatmodjo, 1981). Kapanggihakên 6 tênggung ingkang angèl dipun-*terjemah*-akên.

Salajêngipun tênggung-tênggung mênikâ kasêrat wontên ing *cathêtan terjemahan*.

5. *Kawruh Sasmitâ wontên ing Teks LST*

Adhêdhasar asiling panalitèn sâhâ pangrêmbagan, kawruh sasmitâ ing salêbêting *teks LST* wontên sadâsâ. Adhêdhasar sasmitâ-sasmitâ ingkang kaandharakên sagêd dipunmagrêtosi bilih tiyang Jawi ing jaman samantên sampun nyinaoni ngèlmi psikologi. Wondéné wujuding kawruh sasmitâ inggih mênikâ sasmitâ badhé manggihakên raos bingah utawi raos sêdhih katitik saking raosipun badan, sasmitâ badhé kadumugèn sêdyanipun utawi botên kadumugèn sêdyanipun katitik saking kawontênan lèlampahan, sasmitâ badhé manggihakên kabagyan utawi kasisahan katitik saking kaconggahing budi utawi raosing pânca-driyâ, sasmitâ badhé manggihakên kabêgjan utawi cilakâ katitik saking woworanipun, sasmitâ tiyang ingkang panjang sâhâ cêkak yuswanipun katitik saking rowâ utawi mringkusing kêkajêngan.

Implikasi

1. Tumrap *lingkungan perguruan tinggi*, lampahing panalitèn *filologi* ingkang sampun kalampahan sagêdâ dados tambahing sêsêrêpan anggènipun ngêcakakên ngèlmi *filologi* kanggé naliti *naskah* Jawi sanèsipun.
2. Tumrap masarakat umum, isining *teks LST* ingkang rinacik kanthi sasmitâ-sasmitâ, sagêdâ dados tambahing sêsêrêpan sâhâ pitêdah tumrap manungsâ anggènipun nglampahi pagêsangan ing alam donyâ.

Pamrayogi

1. *Teks Layang Sasmiã Titikã* taksih prêlu dipuntaliti malih kajumbuhakên kaliyan bab sastrã, bâsã, piwulang, mênâpã déné bab sanèsipun.
2. Panalitèn *naskah-naskah* kinã mliginipun *naskah Jawi* taksih prêlu dipuntaliti kanggé nglêstantunakên *naskah* mênikã. Kajawi saking mênikã, sagêd dipunmangrêtosi sêsêrêpan sãhã piwulangipun ingkang ingkang taksih jumbuh ing pagêsangan masarakat samênikã, satêmah botên ical musprã.

Kapustakan

1. *Naskah*

Layang Sasmitã Titikã. Museum Dewantara Kirti Griya Taman Siswa Yogyakarta, nomêr BB. 1.133.

Pustakã

- Baroroh-Baried, Siti, dkk. 1985. *Pengantar Teori Filologi*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan. Balai Bahasa Yogyakarta. 2006. *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan*. Yogyakarta: Kanisius.
- Ekowati, Venny Indria. 2015. *Filologi Jawa: Panduan Lengkap Praktik Penelitian Filologi*. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta.
- Endraswara, Suwardi. 2010. *Folklor Jawa: Macam, Bentuk, dan Nilainya*. Jakarta: Penaku.
- Fathurahman, Oman. 2015. *Filologi Indonesia: Teori dan Metode*. Jakarta: Prenadamedia Group.
- Harisenjaya, R. S. 1993. *Penuntun Test Kesegaran Jasmani*. Bandung: Refika Aditama.
- Hidayah, Syaban. 2013. *Kajian Filologi dan Sasmitã dalam Serat Sasmitãrasa. Skripsi S1*. Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa, Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta.
- Istanti, Kun Zachrun. 2010. *Studi Teks Sastra Melayu dan Jawa*. Yogyakarta: Elmatara.
- Kaelan. 2005. *Metode Penelitian Kualitatif Bidang Filsafat*. Yogyakarta: Paradigma.
- Mulyani, Hesti. 2009a. *Membaca Manuskrip*. Diktat Mata Kuliah Membaca Manuskrip pada Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- _____. 2009b. *Membaca Manuskrip Jawa 2*. Gegaran Mata Kuliah Membaca Manuskrip Lanjut pada Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- Prawiroatmodjo, S. 1992. *Bausastra Jawa-Indonesia Jilid I*. Jakarta: Haji Masagung.
- _____. 1981. *Bausastra Jawa-Indonesia Jilid II*. Jakarta: Gunung Agung.
- Poerwadarminta, W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: J.B Wolters's Uitgevers-Maatschappij N.V.
- Saputra, Karsono H. 2013. *Pengantar Filologi Jawa*. Jakarta: Wedatama Widya Sastra.

Sudibyo. 2007. "Kembali ke Filologi: Filologi Indonesia dan Tradisi Orientalisme". *Jurnal Humaniora*. Vol. 19 No. 2 hlm. 107-118.

Yulianti. 2012. Tinjauan Filologi dan isi *Serat Primbon*. *Skripsi S1*. Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa, Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta.

Zoetmoelder, P.J. 2000. *Kamus Jawa Kuna-Indonesia*. Jakarta: Gramedia Pustaka.

2. Internet

Yayasan Sastra Lestari. 2004. "Sasmita Warni-warni, Sidharta, 1929, #1621", http://www.sastra.org/katalog/judul?ti_id=1621, dipun-unduh tanggal 15 Maret 2016.